

Економічна безпека держави та заходи протидії «тінізації» економіки

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із необхідністю посилення ролі держави у процесі забезпечення її економічної безпеки. Особлива увага приділена важливості й доцільності розробки комплексу заходів протидії «тінізації» економіки як фактору, що справляє негативний вплив на економічну безпеку держави та являє собою одну з загроз національній безпеці в економічній сфері.

Ключові слова: «тінізація» економіки, економічне зростання, економічна безпека держави, тіньова економіка, національна безпека, нелегальна економіка, «чорний» ринок.

Постановка проблеми. Однією з найбільш істотних перешкод економічному зростанню країни та загрозою економічній безпеці держави є наявність тіньової економіки, розширення обсягів котрої справляє деструктивний вплив на економічну безпеку держави та національну безпеку в цілому.

Найважливішим принципом формування в Україні цивілізованих ринкових відносин є досягнення економічної безпеки держави, оскільки загроза економічній безпеці – це загроза економічному суверенітету [1].

Високий рівень «тінізації» економіки переважно притаманний країнам з низькою ефективністю системи державного управління, ключовими ознаками якої у цьому випадку є відсутність перспективного бачення, недостатня професійна підготовка керівних кадрів, низька мотивація відповідальних контролюючих установ, недосконалість правової системи. Він свідчить про реальні загрози національній безпеці держави, є наслідком неефективного функціонування суспільно-економічної системи і, у свою чергу, стимулює її подальше розбалансування [2].

Однією з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка національній безпеці, можна вважати блокування створення ефективних механізмів управління соціально-економічним розвитком. Криза в цій сфері, у свою чергу, стимулює розвиток широкого спектру суспільних проблем [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення економічної безпеки держави та питанням тіньової економіки присвячена велика кількість публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: М. Гетьманчук [3], Б. Губський [4], К. Кальмук [1], О. Користін [5], В. Лойко [6], І. Мігус [7], В. Мунтіян [8], М. Статкевич [2], А. Сухоруков [9], Ю. Уманців [10], М. Нордвік [11], F. Schneider [12].

Не зважаючи на значну кількість публікацій за цією тематикою, у науковій літературі не знайшли комплексного висвітлення окремі аспекти, пов'язані з проведенням ґрунтовних теоретико-практичних досліджень щодо визначення необхідності посилення ролі держави у процесі забезпечення її економічної безпеки, а також важливості й доцільності розробки комплексу заходів протидії «тінізації» економіки.

Мета статті полягає у визначенні теоретико-практичних аспектів забезпечення економічної безпеки держави і розробці комплексу заходів, котрі передбачають посилення ролі держави задля підвищення рівня її економічної безпеки та протидії «тінізації» економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. В Україні згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України» [13] національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам...

Національна безпека є системою оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, що має суспільство для протидії цим загрозам. Загрози для суспільства є завжди, а рівень захищеності від них ніколи не буває максимальним. Тому національна безпека є динамічним засобом досягнення і підтримки балансу між реальними та потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб'єкта протидіяти їм, з іншого [3].

Однією з загроз національній безпеці в економічній сфері відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [13] є «тінізація» національної економіки.

Головною складовою національної безпеки є економічна безпека. Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки України (нині Міністерство економічного розвитку і торгівлі України) № 60 від 02.03.2007 р. [14] економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

Користін О. у праці [5] зазначає, що загрозами економічній безпеці України слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Б. Губський до основних загроз економічній безпеці України відносить великі масштаби «тіньової економіки», посилення її криміналізації [15].

Економічна безпека забезпечується як суто економічними методами, так і засобами неекономічного характеру: політичними, юридичними, правовими, спеціальними, військовими й іншими, включаючи захист секретів. У свою чергу, варто підкреслити, що безпека в суміжних позаекономічних сферах забезпечується не тільки специфічними для них методами, але значною мірою й економічними засобами, у тому числі завжди з залученням грошових і інших ресурсів економічного характеру. Крім того, економічна оцінка наслідків загроз безпеці в будь-яких сферах, як правило, забезпечує універсальний підхід, даючи можливість кількісно оцінити збиток і на цій основі визначити систему пріоритетів [10].

Тому, головні зусилля мають бути спрямовані не на спроби найбільш

точного обрахування обсягів тіньової економіки, а на усунення причин і умов надзвичайного її поширення, оскільки держава підійшла до межі, за якою при подальшій загальній «тінізації» економіки може втратити важелі реального впливу на ситуацію [15].

Тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо) [16].

Вона являє собою уклад економічних відносин, що охоплює невраховані, нерегламентовані й незаконні види господарської діяльності. У кожній країні є така складова економічної діяльності, що не укладається в сформовані й узаконені норми. Цей сектор економіки в різних країнах називається по-різному: у Франції – «підземна», «неформальна» економіка; в Італії – «таємна», «підводна»; в Англії – «неофіційна», «підпільна», «схована»; у Німеччині – «стіньова» [17].

В ООН фахівці, що займаються національними рахунками, тіньову економіку поділяють на три види діяльності: приховану (або тіньову), неформальну (або неофіційну) й нелегальну. Прихована діяльність характеризує дозволена законом працю, що офіційно не оголошується або її результати занижуються з метою відсторонення від уплати податків. Неформальна діє на законній підставі й націлена на виробництво товарів і послуг для задоволення власних потреб домашніх господарств (наприклад, власними силами індивідуальне будівництво). Нелегальна – це діяльність, що здійснюється найманими робітниками без юридичного оформлення договору [17].

Найбільш точно сутність і природу виникнення нелегальної економіки встановив провідний перуанський економіст Ернандо де Сото, який

сформулював такі принципові положення [17]:

1. Нелегальна економіка - це стихійна реакція народу на неспроможність держави задовольняти основні потреби зuboжілих мас.

2. «Чорний» ринок – це реакція мас на систему, що традиційно ставить їх у положення жертв свого роду правового і економічного апартеїду. В існуючій системі приймаються закони, які роблять нездійсненним природне прагнення народу мати роботу й дах над головою. У цих умовах маси перестають дотримуватись законів, виходять на вулиці, щоб продати те, що можуть, створюють власні магазини, там, де немає роботи, вони знаходять її, навчаючись ремеслам, про які більшість з них до тієї пори не мала поняття.

3. Залучені в тіньову діяльність живуть більш благополучно, коли порушують закон, порівняно з тим, якщо поважають його. Можна стверджувати, що незаконна діяльність процвітає, якщо правові обмеження перевищують деякий соціально прийнятний рівень і при цьому держава не має достатньої сили щодо примушування.

4. Особистості самі по собі не є «тінями», тіньовими є їхні дії й діяльність. Ті, хто діє нелегальним образом, не становлять певний сектор суспільства. Люди прагнуть потрапити у тіньову економіку, коли витрати при дотриманні закону перевищують вигоди при його порушеннях.

Згідно з [16] причинами утворення тіньової економіки є:

1) обліково-статистичні: ухилення суб'єктів господарювання від звітування перед органами державної статистики та контролюючими органами; відсутність належної інформації, обумовлена недоліками методу статистичного охоплення діяльності суб'єктів господарювання та ведення статистичної звітності;

2) економічні: ухилення суб'єктів господарювання від державної реєстрації з метою уникнення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); заниження суб'єктами господарювання відомостей про отримані доходи з метою зменшення суми сплачуваних податків, зборів (обов'язкових платежів).

Для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки в Україні застосовуються методи, усереднене значення результатів яких представляє характеристику стану і тенденцій розвитку тіньової економіки [16].

Найбільш прийнятними для визначення обсягів тіньової економіки в умовах наявної статистичної бази є такі методи: «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий, монетарний, електричний. Метод збитковості підприємств застосовується для оцінки мінімального та максимального коефіцієнтів, у межах яких знаходиться рівень тіньової економіки [16].

Розвиток неконтрольованої державою економічної діяльності сам по собі є індикатором існування в державі певних деструктивних тенденцій [2].

Україна за даними [18] стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки випередивши весь Євросоюз. Такі наслідки масової корупції, всесилля фіскальних органів і поганої історії. Згідно з розрахунками Фрідріха Шнайдера частка тіньової економіки в Україні сягнула у 2011 році 44,1 % офіційного ВВП. Водночас Міністерство економічного розвитку і торгівлі України дає свою оцінку – 34 % ВВП за цей рік. Видання пише, що навіть приблизні підрахунки дозволяють зробити висновок: через найвищий в Європі рівень «тінізації» ринку український бюджет недоотримує мільярди гривень, необхідні в розпал економічних негараздів. Шнайдер бачить кілька причин українського тіньового «дива». «Основні причини – відсутність справжньої ринкової економіки. Культура хабарництва і кумівства, а не вільна конкуренція, диктують свої умови. Тіньова економіка – це спосіб бізнесу звільнити себе від корупції та тиску влади», – говорить він [18].

За оцінками Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) поширення тіньової економіки поряд з макроекономічною розбалансованістю визнано основними глобальними ризиками протягом найближчих десяти років на фоні обмеженості ресурсів. Ємність ринків окремих нелегальних товарів та послуг, за даними ВЕФ, оцінюється на рівні: піддроблених лікарських засобів – 200 млрд. дол. США, проституції – 190 млрд. дол. США, марихуани – 140 млрд.

дол. США, підробленої електроніки – 100 млрд. дол. США, кокаїну – 80 млрд. дол. США, піратського програмного забезпечення – 50 млрд. дол. США, торгівлі людьми – 30 млрд. дол. США, злочинів у сфері охорони навколишнього середовища та торгівлі природними ресурсами – 20 млрд. дол. США [11].

За даними [12] в європейських країнах, що були досліджені Фрідріхом Шнайдером спостерігається зменшення рівня тіньової економіки протягом 2011-2013 років по країнах і середнього рівня тіньової економіки по відношенню до ВВП в цілому по 31 країні, ЄС-27 і по країнах, котрі не входять до ЄС-27 (Хорватія, Норвегія, Швейцарія, Туреччина). В Україні рівень тіньової економіки по відношенню до ВВП у 2012 році становив 34 % [11]. Хоча багато хто з експертів небезпідставно стверджує, що тіньова економіка нашої країни дорівнює приблизно половині ВВП [11].

Згідно з оцінками податківців обсяг тіньового сектора української економіки становить як мінімум 350 млрд. грн. на рік [23]. Цей обсяг, за оцінками фіскальних органів, розподіляється таким чином: 170 млрд. грн. становить зарплата в «конвертах», 100 млрд. – доходи власників активів – виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на іноземні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. – неофіційні платежі, 45 млрд. грн. – основні засоби, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора. МВФ оцінює частку тіньової економіки України в 20 % [18].

За оцінкою Фрідріха Шнайдера, тіньова економіка є навіть кращим способом протидії рецесії, оскільки гроші, які люди заробляють нелегально, не відкладаються в банки, а витрачаються негайно, збільшуючи споживчий попит. Єдиною, хто програє, в даному випадку є держава [18].

Згідно експертних висновків Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової економіки в Україні становить майже 40 % [11]. Згідно даних [19] рівень тіньової економіки у 2012 р. за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» становив 45 % офіційного ВВП.

Висновки. Враховуючи зазначене можна констатувати, що в Україні

необхідно посилювати роль держави у процесі забезпечення її економічної безпеки. Що потребує, враховуючи євростратегічні пріоритети України, розробки комплексу заходів протидії «тінізації» економіки як фактору, що справляє негативний вплив на економічну безпеку держави та являє собою одну з загроз національній безпеці в економічній сфері.

Основними з цих заходів можуть бути такі:

1. Зменшення банківських ставок за кредитами для кредитування промисловості з урахуванням її пріоритетності для забезпечення економічного зростання країни (для машинобудівного комплексу, будівельно-індустріального комплексу, легкої та харчової промисловості) та здешевлення послуг банківських установ.

2. Здійснення легалізації тіньових доходів.

Серед заходів, які пропонує Б. Губський з метою прискорення легалізації «темно-сірої» економіки і переходу її суб'єктів на легальну, офіційну економіку можна виділити такі [15]:

– економіко-правову інвентаризацію існуючих проявів так званих тіньових правопорушень і подальшою декриміналізацією більшості з них залежно від ступеня їх соціально-економічної небезпеки;

– пом'якшити і диференціювати штрафні санкції і покарання за несуттєві правопорушення;

– підвищити ефективність захисту прав власності та інтересів підприємців з боку державної влади, усунути існуючі дискримінаційні елементи, що на цей час мають місце у чинному законодавстві;

– суттєво спростити процедури реєстрації, звітності, врегулювання податкових і митних питань, скоротити мережу відповідних інстанцій, а також кількість обов'язкових відвідувань підприємців різноманітними комісіями та інспекціями.

3. Підвищення рівня розвитку економіки за рахунок мобілізації фінансових ресурсів держави в розвиток пріоритетних секторів промисловості, зокрема виробничої діяльності тих підприємств, які спроможні здійснювати

випуск продукції, що відноситься до 6-го та 7-го технологічних укладів. Важлива роль у цьому контексті належить машинобудівному комплексу України, інтенсивний розвиток котрого може сприяти забезпеченню економічного зростання держави.

Список використаних джерел:

1. Кальмук О. Механізми забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=81077
2. Статкевич М. Тіньова економіка і національна безпека – загрози і способи захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/project/page7924.html>
3. Гетьманчук М. П. Політологія. Розділ 16. Національна безпека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini
4. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : моногр. / Б. В. Губський. — К. : Укрархбудінформ, 2001. — 122 с.
5. Користін О. Є. Економічна безпека. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15290527/ekonomika/natsionalni_ekonomichni_interesi_zagroz_i_ekonomichniy_bezpeki_ukrayini
6. Лойко В.В. Основні напрями моніторингу реалізації державного регулювання економічної безпеки на регіональному рівні // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2 (22). – С. 69-72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vbumb_2013_2_13.pdf
7. Мігус І.П. Методичний підхід до оцінки впливу загроз на економічну безпеку емісійної діяльності акціонерного товариства // Фінансовий простір. –

2013. – № 3 (11). – С. 104-107. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1303/13mipmpd.pdf>
8. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. — К. : КВІЦ, 1999. — 462 с.
9. Сухоруков А. Економічна безпека України в умовах сучасних геоекономічних змін // Стратегічна панорама. - К., 2007. - № 2. - С. 30-44.
10. Уманців Ю. М. Механізм економічної політики. Об'єкти і предмет економічної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/18210712/ekonomika/obyekti_predmet_ekonomichnoyi_bezpeki
11. Нордвік М. Тіньова економіка і ми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/22/31782.html>
12. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econ.jku.at/members/schneider/files/publications/2013/shadeceurope31_jan2013.pdf
13. Закон України «Про основи національної безпеки України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.351) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
14. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854
15. Тіньова економіка – основне підґрунтя економічної злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiuua/458-nevmersh/7571-3-----html>
16. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки /Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/135879/file/Metod_TinEk.doc

17. Тіньова економіка, структура й природа її виникнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/15800119/ekonomika/tinova_ekonomika_struktura_priroda_vi_niknennya

18. Україна стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/23nov2012/tenn_2.html

19. У Мінекономіки визначили, що тіньова економіка в Україні становить близько 40% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/28may2013/ten_f.html

M. Denysenko, S. Breus. State economic security and the counteraction measures against "shadow" economy.

The article examines the issues related to necessity strengthening the role of state in the ensuring of economic security. Particular attention is paid to the importance and feasibility of developing a complex of measures against "shadow" economy as a factor which adversely impact on economic security of the state and is one of the threats to national security in the economic sector.

Keywords: *"shadowing" of the economy, economic growth, economic security of the state, "shadow" economy national security, illegal economy, "black" market.*